

६.१ प्रस्तावना

६.२ सिडबी (SIDBI)

प्रस्तावना

वैशिष्ट्ये

६.३ नाबार्ड (NABARD)

प्रस्तावना

वैशिष्ट्ये

६.४ के. व्ही. आय. सी. (KVIC)

प्रस्तावना

वैशिष्ट्ये

६.५ महिला स्वयं सहायता गट (SHG)

प्रस्तावना

वैशिष्ट्ये

६.६ जागतिक बँक (World Bank)

प्रस्तावना

वैशिष्ट्ये

● सारांश

● स्वाध्याय

श्रीमती रूपा आणि श्रीमती धूपा या घरकाम करणाऱ्या महिला असून त्या दोघी एकमेकींच्या समस्यांवर चर्चा करत आहेत.

रूपा : धूपा, तू कशी आहेस ?

धूपा : मी मजेत आहे. तू कशी आहेस ?

रूपा : मी सुद्धा मजेत आहे.

धूपा : रूपा, तुला शिलाई मशीन कशी काय मिळाली ? मला माहीत आहे की आपले उत्पन्न मर्यादित आहे.

रूपा : मी माझ्या भागातील महिला बचत गटाची (SHG) सदस्य आहे. ज्यात माझ्यासारख्या अनेक महिला सदस्य आहेत. ज्या दर महिन्याला विशिष्ट रक्कम बचत म्हणून जमा करतात. आमच्या बचत गटाने आम्हाला शिलाई मशीन दिल्या आहेत. त्याचा उपयोग करून मला अधिक उत्पन्न मिळत आहे.

धूपा : खूप छान, स्वयं सहायता बचत गट (SHG) म्हणजे काय ?

रूपा : SHG म्हणजे स्वयं सहायता गट जे प्रामुख्याने महिलांकडून चालविले जातात.

धूपा : ठीक आहे. आता मी सुद्धा माझ्या भागात बचत गट (SHG) सुरू करण्यासाठी पुढाकार घेणार आहे. तुझ्या अमूल्य मार्गदर्शनाबद्दल धन्यवाद रूपा.

६.१. प्रस्तावना :

वित्त ही व्यवसायाची जीवनवाहिनी समजली जाते, कारण वित्त हाच सर्व आर्थिक क्रियांचा पाया असतो. कोणत्याही व्यवसायाचे यश प्रामुख्याने भांडवलाच्या कार्यक्षम व्यवस्थापनावरच अवलंबून असते. वित्त हा व्यवसायांसाठी

लागणाऱ्या पैशाचा स्रोत असतो. व्यवसायाची सुरुवात करण्यासाठी, व्यवसाय कार्यक्षमपणे चालविण्यासाठी आणि व्यवसायाचा विस्तार करण्यासाठी भांडवलालाची आवश्यकता असते. व्यवसायासाठी भांडवल उभारणे कठीण जाते, कारण व्यवसाय चालविण्यामध्ये मोठी जोखीम असते.

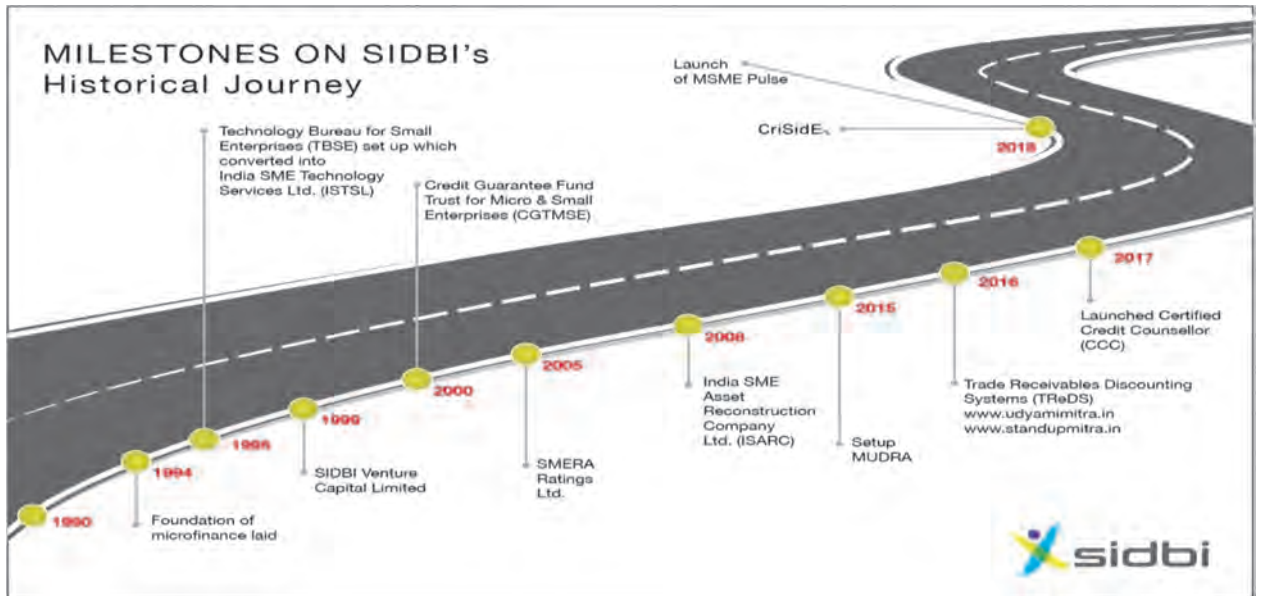
या प्रकरणात व्यवसायास भांडवल पुरवठा करणाऱ्या विविध संस्थांवर प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

६.२ भारतीय लघुउद्योग विकास बँक : SIDBI (Small Industries Development Bank of India) :

भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेची स्थापना २ एप्रिल, १९९० रोजी लघु उद्योग विकास बँक कायदा, १९८८ अंतर्गत करण्यात आली आहे. सुरुवातीला ही बँक पूर्णपणे भारतीय औद्योगिक विकास बँकेच्या मालकीची असलेली सहाय्यकारी बँक म्हणून सुरू करण्यात आली होती. सध्या या बँकेची मालकी सार्वजनिक क्षेत्रातील ३४ संस्थांकडे आहे. या बँकेचे लखनौ येथे मुख्य कार्यालय आहे. ही बँक अशाच स्वरूपाची कार्ये करणाऱ्या संस्थांमध्ये समन्वय साधण्याचे कार्य करते. भारतभर बँकेची १५ विभागीय कार्यालये आणि ८४ शाखा आहेत. सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगास अर्थसहाय्य करणे हा भारतीय लघु औद्योगिक विकास बँकचा उद्देश आहे. सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग, मोठ्या प्रमाणात रोजगार निर्माण करतात, म्हणून त्यांचे भारतीय अर्थव्यवस्थेत महत्त्वपूर्ण योगदान आहे. या उद्योगांच्या आर्थिक आणि आर्थिकेतर समस्या सोडविण्यासाठी भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेने रचनात्मक पुढाकार घेतला आहे.

सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगास सक्षम बनवून त्यांनी जागतिक स्पर्धेत टिकून राहणे शक्य व्हावे म्हणून या बँकेकडून विशेष प्रयत्न केले जातात. तसेच आर्थिक दृष्ट्या सक्षम बनविण्यासाठी अर्थसहाय्य केले जाते. या उद्योगांची आर्थिक स्थिती आणि विकास यातील अंतर शोधून, ते कमी करण्यासाठी SIDBI कडून प्रयत्न केले जातात.

या बँकेकडून उद्योन्मुख उद्योजकास विविध कौशल्ये शिकविण्यात पुढाकार घेतला जातो. तसेच तंत्रज्ञानात अद्ययावतपणा आणण्यासाठी पावले उचलली गेली आहेत. वस्तू वितरण साखळी विस्तारीत करण्यासाठीही कार्ये केली जातात.

● भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेची वैशिष्ट्ये :

भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेची प्रमुख वैशिष्ट्ये खालील प्रमाणे आहेत.

१. सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांना अर्थसहाय्य करणारी संस्था :

भारतीय लघुउद्योग विकास बँक ही लघू, मध्यम आणि दीर्घ मुदतीचा कर्जपुरवठा करण्यासाठी स्थापन करण्यात आली असून ही बँक सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम क्षेत्रातील उद्योगांना अर्थसहाय्य करणारी प्रधान बँक आहे. तसेच ही बँक सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम क्षेत्रांशी संबंधित विविध संस्थांच्या कार्यामध्ये समन्वयक म्हणून देखील काम करते. ही बँक बँकींग आणि बिगर बँकींग (NBFC) संस्थांना सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांचा वित्तपुरवठा वाढण्यासाठी पुनर्वित्त करते आणि सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांना प्रत्यक्ष अर्थपुरवठा करते. तसेच भारतीय सूक्ष्म लघू आणि मध्यम उद्योगांची पारंपारिक साधनाद्वारे भांडवली गरज पूर्ण होत नसल्यास अर्थसहाय्य करते.

२. शाश्वत विकास :

भारतीय लघुउद्योग विकास बँक भारतातील सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांच्या शाश्वत विकासासाठी कार्य करते. ही बँक राष्ट्राच्या पर्यावरणीय संपत्तीचे रक्षण करून आर्थिक राष्ट्रीय संपत्ती निर्माण करण्यासाठी मदत करते. तसेच शाश्वत आणि सक्षम अर्थपुरवठा संस्कृतीला चालना देते आणि सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांत पर्यावरणीय नियंत्रणाचे फायदे याबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यासाठी पुढाकार घेते. याबरोबरच ही बँक उर्जा, सक्षम तंत्रज्ञान व सुयोग्य उत्पादनातील गुंतवणुकीसाठीच्या योजनांवर भर देते तसेच प्रदूषण कमी करण्याच्या दृष्टीने हरितगृहातील वायू उत्सर्जन कमी करण्यासाठी सुद्धा मदत करते.

३. सल्लागार म्हणून कार्य :

भारतीय लघुउद्योग विकास बँक ही सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांचा सल्लागार आणि मार्गदर्शक म्हणून कार्य करते. तसेच स्थानिक व आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ विस्तारासाठी सुद्धा ही बँक कार्य करते, स्थानिक व आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत वस्तू विपणनाच्या साखळीच्या विस्तारासाठी मदत करते. आणि या उद्योगांचे आधुनिकीकरण व तंत्रज्ञानातील अद्ययावतपणासाठी पुढाकार घेण्याचे कार्य सुद्धा ही बँक करते.

४. सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांना सेवा पुरविणे :

भारतीय लघुउद्योग विकास बँक विविध संस्थांद्वारे व्यवसायास विविध सेवा पुरविते. त्या संस्था पुढील प्रमाणे.

i.) **एस.व्ही.सी.एल - (SIDBI Venture Capital Ltd.)** ही संस्था जुलै १९९९ मध्ये स्थापन करण्यात आली असून पूर्णतः भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेची मालकी असलेली सहायकारी संस्था आहे. जैवतंत्रज्ञान, औषध निर्माण, आभियांत्रिकी, माहिती तंत्रज्ञान आणि जीव विज्ञान यासारख्या उद्योन्मुख क्षेत्रास भांडवल पुरवठा करते.

ii.) **सी.जी.टी.एम.एस.ई.- (Credit Guarantee Fund Trust for micro & small Enterprises) :** CGTMSE : ही एक विश्वस्त संस्था असून पात्र बँका/वित्तीय संस्था मार्फत 'तृतीय पक्षा हमी आधारित' पत हमी योजनेमार्फत वित्तीय सुविधा पुरविते.

iii.) **एस.एम.ई.आर.ए.- (Small medium Enterprise Rating Agency of India Ltd.) :** ही संस्था सुद्धा लघुउद्योग विकास बँकेने स्थापना केली असून डन अँड ब्रैडस्ट्रीट इनफॉर्मेशन सर्व्हिसेस इंडिया प्रायव्हेट लि., CD & B आणि इतर सार्वजनिक, खाजगी व विदेशी बँकांकडून त्रयस्थ संस्थाकडून मूल्यमापन करून उद्योगास व्यापक, पारदर्शक आणि विश्वासाहता या बद्दल दर्जा देण्याचे काम करते.

iv.) **इंडिया एस.एम.ई.टी.एस.एल- (India SME Technology Services Ltd.)** ही संस्था देशातील लघु आणि मध्यम उद्योगास जागतिक दर्जा मिळवून देण्यासाठी संधी उपलब्ध करून देते. तसेच उद्योन्मुख हरित तंत्रज्ञानावर आधारीत उद्योग स्थापन करण्यास सहकार्य करते.

v.) **आय.एस.ए.आर.सी - (India Asset SME Reconstruction Company)** : ही संस्था लघू आणि मध्यम उद्योगांची अनुत्पादित मालमत्ता ताब्यात घेते आणि अनुत्पादित मालमत्तासंबंधीत सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगाच्या अडचणी सोडविण्या संदर्भात भर देते.

vi.) **एम.यू.डी.आर.ए.- (Micro Unit Development Refinance Agency)** : ही संस्था अर्थसहाय्य न मिळालेल्या सूक्ष्म उद्योगास अर्थसहाय्य करण्याचे काम करते.

५. राष्ट्रीय ध्येय प्राप्त करणे :

भारतीय लघू उद्योग विकास बँक सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगास अर्थसहाय्य करून दारिद्र्य निर्मूलन व रोजगार निर्मितीस सहकार्य करते. उद्योगांची स्पर्धाशक्ती वाढविणे, उद्योजकता विकासास चालना देणे आणि उद्योजकास कौशल्य वृद्धीसाठी प्रशिक्षण देण्याचे कार्य करते. याशिवाय महिला व आर्थिक दुर्बल घटकातील व्यक्तींमध्ये उद्योजकता निर्मितीसाठी प्रयत्न करते. ही बँक निमशहरी भागातील उद्योगास अर्थपुरवठा करून तेथे रोजगाराची संधी उपलब्ध करून देऊन शहरी भागाकडे होणारे स्थलांतर कमी करण्यास मदत करते.

६. विविध प्रकारे अर्थ सहाय्य :

भारतीय लघुउद्योग विकास बँक खालील विविध प्रकारांद्वारे अर्थसहाय्य उपलब्ध करून देते:

- अ) **प्रत्यक्ष अर्थसहाय्य** : सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांस खेळते भांडवल, मुदत कर्ज, परकीय चलन कर्ज, समभाग खरेदी करून अर्थसहाय्य करणे आणि उर्जा बचत योजना इ. द्वारे अर्थसहाय्य करणे.
- ब) **अप्रत्यक्ष अर्थसहाय्य**: ही बँक इतर बँका आणि राज्य पातळीवरील वित्तीय संस्थाना अर्थसहाय्य करून अप्रत्यक्षपणे उद्योगांना अर्थसहाय्य करते.
- क) **सूक्ष्म अर्थसहाय्य**: ही बँक छोटे व्यावसायिक आणि लघुउद्योजकांस उद्योग स्थापन करण्यासाठी सूक्ष्म अर्थसहाय्य करते.

७. तंत्रज्ञानविषयक पुढाकार :

- **स्टार्ट अप मित्र** : ही योजना लघुउद्योग विकास बँकेच्या पुढाकाराने १७ मार्च, २०१६ रोजी कार्यान्वित करण्यात आली आहे. या योजनेअंतर्गत भागधारक, उद्योन्मुख उद्योजक, गुंतवणूकदार, उद्योग मंडळ, मार्गदर्शक, सल्लागार आणि बँका इ. एकाच व्यासपिठावर एकत्र आणले जाते व या योजनेअंतर्गत भांडवल आणि नवीन उद्योजकाच्या विकासासाठी मदत केली जाते. तसेच राज्य व केंद्र शासनासोबत 'ज्ञान भागीदार' (Knowledge Partner) म्हणून कार्य केले जाते.
- **उद्यमी मित्र** : सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगास पतपुरवठा व इतर सेवा उपलब्ध करून देण्यासाठीचे प्रवेशद्वार म्हणून भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेने “**उद्यमी मित्र**” योजनेची सुरुवात केली. या योजनेद्वारे उद्योजक आपल्या पसंतीनुसार बँकेची निवड करून अर्ज करू शकतात. यामध्ये उद्योजक प्रत्यक्ष बँकेत न जाता कर्जासाठी अर्ज करू शकतात आणि सोयीची बँक निवडू शकतात. त्यांच्या कर्जाच्या अर्जाची स्थिती पाहू शकतात तसेच विविध प्रकारचे कर्ज मिळवितात. या योजने अंतर्गत सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांना कर्ज मिळविण्यासाठी आवश्यक दस्तावेज upload करण्याची सुविधा उपलब्ध करून दिली जाते. तसेच उद्यमी मित्र योजनेद्वारे सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांना (MSME) अर्थ पुरवठा मिळण्यासाठी मदत केली जाते.

८. अंमलबजावणी संस्था : (Nodal Agency)

SIDBI ला भारत सरकारने अंमलबजावणी संस्थेचे दायित्व दिले आहे. याद्वारे सूक्ष्म, लघू व मध्यम उद्योगांसाठीच्या अनुदान योजनांची अंमलबजावणीसाठी मदत केली जाते. या योजनेचा उपयोग आधुनिकीकरण, अद्ययावतता व विस्तार यासाठी होतो.

कृती :

सूक्ष्म, लघू व मध्यम उद्योगांना (M.S.M.E.) भेट देऊन त्यांच्या भांडवल उभारणी प्रक्रियेची माहिती जाणून घेणे.

SWAVALAMBAN

BECHAIN SAPNO KO PANHO...

CONSUMER CONNECT INITIATIVE Powered by THE TIMES OF INDIA

STEPS TO LIVE YOUR DREAMS

- DREAM BIG**
Dream is the first step for becoming an entrepreneur. Follow your dream to pursue your aspirations
- CONCEPTUALISE AN IDEA**
Dream will lead to ideas and ideas are required to be conceptualised as a viable business proposition vis-à-vis pains and gaps in the market
- STUDY OTHER BUSINESSES**
Find out the key success factors of other businesses and whether it can be done in a better way
- IF YOU NEED FUNDS, LOOK FOR IT**
Look for various funding options. Know about government schemes like MUDRA loan, Stand-up India, CGTME etc
- DISCOVER MARKET OPPORTUNITY**
Identify market opportunities based on location and pricing. Lead ears to opportunities and blend it with solution perspective
- TAKE THE PLUNGE**
Transform yourself into an entrepreneur and be a job creator. Be your own boss and control your income
- MAY GOD HELP YOU WITH YOUR VENTURE!**
With all goals and objectives set, you are ready to embark on your venture!

Eye opener

World over, many have become successful entrepreneurs by adopting one of the following

- Innovative Idea, product or service**: Many successful entrepreneurs tapped into the potential of an idea that was never explored before. When some invented a product or service, some envisioned an idea that could serve the needs of consumers.
- Cheaper Alternative to an Existing Product**: Aspiring entrepreneurs spend several hours understanding the consumer dynamics. Value for money can be a success factor and cheaper alternative of a product or service can attract new customers.
- Exploring a new consumer base**: It is not just about innovation, it is often understanding the consumer behavior too. Several entrepreneurs succeed in the recent years by pinpointing existing products and services to reach out to a new customer base.
- Developing a new business model**: The yearning to succeed in their endeavors has led many businessmen to create a mark of their own. They developed their ideas into workable business models. This was not only something new for the market, but turned out to be a profitable undertaking for these entrepreneurs.

Introducing Mr. Dhandebaz, who will guide you through your journey of entrepreneurship

Only business no bakwas!

Witty & Wise, Mr. Dhandebaz will be your guide who will help you fulfil your dreams. Your idea takes its own time to flourish into a successful business model that can achieve its predetermined goals. While foraging into an uncharted domain, you may be plagued with a series of doubts and often your thoughts will be flooded with inescapable fears. That time everybody seeks handholding and Mr. Dhandebaz is here to serve the purpose. His mentorship is not only insightful, but comes with an undertone of thoughtful and actionable ideas. He is here to help you with the immense knowledge of the market and in-depth understanding of business.

After your business objectives are set, Dhandebaz will help you to embark on your trail to success. His counsel and tactical approach will help you take informed decisions about your business goals.

MEET MR. DHANDEBAAZ

BUSTING MYTHS

#1 BUSINESS IS RISKY; JOB IS SAFE

People often consider jobs to be a very safe option. However, uncertainty looms large in job market as organisations are heavily dependent on the economy just like businesses. Gone are the days when employment was glorified for the sense of security that it entails. There is no guarantee that jobs are permanent, but business will give you ample prospects to multiply your income. When the offered products and services are better, it automatically attracts repeat and new customers, which can bring the desired stability in income. Business is a safer bet now.

Survival to Success: Journey of Mari Anna

When young Mari Anna landed in Mumbai from Tirunelveli in search of a job, he had only one challenge in life: how to survive! While doing varied odd jobs including washing dishes and helping cooks in restaurants, never did he thought that one day, his tiny kiosk will find a way to the dining halls of many high-rise buildings in the city. He started with a morning adventure of selling att and chutney on a borrowed bicycle between 3 am to 5 am. That was his first attempt at entrepreneurship, which changed his life forever. His business kept growing from a borrowed bicycle to a truck. These days Mari runs his kiosk center from a rented shop in Navi Mumbai. Besides the two cooks and three waiters in the shop, there are four delivery boys. He delivers party orders in his own Maruti Suzuki Eeco. "I don't know what entrepreneurship is. But all these things are not possible while being on a job. At max I would have been managing cash counter in a small restaurant", replies Mari to the question whether he is happy being an entrepreneur.

MEET A HERO

Entrepreneurs are going Miles with MSME loans under SIDBI SMILE @ 8.12%*

"SIDBI has provided Term Loan under SMILE at a very good rate and in a quick time. With SIDBI on my side, I am more focused on scaling up my business."

Akshat
Owner, Pringspark, Haryana

Loans for MSMEs at attractive interest rates by SIDBI

Eligible Enterprises: New/Existing enterprises in the manufacturing as well as service sector.

Investment grade rating of SIDBI.

Loan Size: ₹25 Lakhs to ₹5 Crores.

Rate of Interest: Attractive Interest Rates starting from 8.12%*.

Repayment Period: Up to 120 months.

*Indicative rate for a 5 year term loan. Interest rates are subject to change.

For details visit: www.sidbi.in

६.३. राष्ट्रीय कृषी व ग्रामीण विकास बँक : (NABARD National Bank for Agriculture & Rural Development)

● प्रस्तावना :

भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. भारताच्या ग्रामीण भागातील बऱ्याचशा लोकांच्या दैनंदिन उपजीविकेचे साधन म्हणून शेती आणि अनुषंगिक कामे दिसून येतात. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला संस्थात्मक पतपुरवठ्याद्वारे प्रोत्साहन देण्याच्या गरजेबाबत भारत सरकारला जाणीव आहे. भारतामध्ये श्री. बी. शिवरामन यांच्या अध्यक्षतेखाली भारतीय रिझर्व्ह बँकेने भारतामधील कमी पतपुरवठ्याचा आढावा घेण्यासाठी CRAFTICARD ही समिती स्थापन केली आहे.

(Committee to review the Arrangements for Institutional Credit for Agriculture & rural Development) (CRAFTICARD)

शिवरामन समितीच्या शिफारशीनुसार १२ जुलै, १९८२ मध्ये संसदेच्या विशेष कायद्यानुसार राष्ट्रीय कृषी व ग्रामीण विकास कायदा १९८१ नुसार सदर बँकेची स्थापना झाली.

ग्रामीण वित्तपुरवठ्यासाठी नाबार्ड ही शिखर संस्था म्हणून ओळखली जाते. शेतीचे संवर्धन व विकास, लघुउद्योग, ग्रामीण उद्योग, हस्तकला, अन्य ग्रामीण हस्तकला व इतर पूरक व्यवसायांना विविध प्रकारच्या सोयी, पतपुरवठा करणे व त्याचे नियमन करणे या उद्देशाने नाबार्डची स्थापना झाली आहे.

● वैशिष्ट्ये :

- १) **शिखर बँक :** ग्रामीण आणि कृषी क्षेत्राच्या विकासासाठी कार्य करणाऱ्या सर्व प्रकारच्या वित्तीय संस्थांच्या आर्थिक गरजा भागविण्यासाठीची नाबार्ड ही शिखर बँक आहे. ती भारतामध्ये ग्रामीण वित्तपुरवठा संस्थांची ध्येयधोरणे ठरविणे आणि मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करण्याचे काम करते. भारतातील ग्रामीण पतपुरवठ्यावर नाबार्ड देखरेख करते. केंद्र सरकारच्या आणि मध्यवर्ती बँकेच्या ग्रामीण पतपुरवठा धोरणाची अंमलबजावणी करते.
२. **पुनर्वित्ताची सुविधा :** ग्रामीण आर्थिक कार्यासाठी वित्तपुरवठा करणाऱ्या राज्य सहकारी बँका, भूविकास बँक आणि विभागीय ग्रामीण बँका आणि इतर मान्यता प्राप्त वित्तीय संस्थाना पुनर्वित्त सुविधा पुरविते. या संस्थांना अल्प, मध्यम व दीर्घ मुदतीचा पतपुरवठा करते. नैसर्गिक आपत्ती उदा. दुष्काळ, नापिकी आणि पूर या कठीण काळात मात करण्यासाठी शेतकऱ्यांना मदत करणाऱ्या व्यापारी व सहकारी बँकांना पुनर्वित्त सुविधा पुरविते.
३. **वित्तीय संस्थांना मदत :** सहकारी बँकांना आणि प्रादेशिक ग्रामीण बँकांना कृती विकास आराखडा बनविण्यासाठी महत्वाची भूमिका बजावते. कृती विकास आराखडा योजनेच्या अंमलबजावणीवर देखरेख करते. सहकारी बँकांच्या व्यवस्थापन माहिती प्रणाली (MIS), दैनंदिन कामकाजाचे संगणकीकरण आणि मनुष्यबळाचा विकास यासाठी आर्थिक मदत करते.
४. **ग्रामीण विकासासाठी अर्थसाहाय्य :** ग्रामीण विकासासाठी आणि विविध प्रकारच्या शासकीय योजनांसाठी राज्य शासनाला अर्थसाहाय्य करण्यासाठी पुढाकार घेते. समाजातील दुर्बल घटकांच्या उत्थानासाठी पुनर्वित्त पुरवठा करते. कृषी क्षेत्रातील लघू आणि सूक्ष्म जलसिंचन कामात देखील महत्वाची भूमिका बजावते. ग्रामीण भागातील बेरोजगारी कमी करण्यासाठी, विविध प्रकारचे बिगर कृषी कार्यक्रम वाढीसाठी, आणि बिगर कृषी क्षेत्रातील रोजगार निर्मितीस प्रोत्साहन देण्यासाठी वित्तपुरवठा करते.
५. **कृषिक्षेत्र वित्तपुरवठा संस्थांचे पर्यवेक्षण :** अधिकोषीय नियमन कायदा १९४९च्या मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार विभागीय ग्रामीण बँका व सहकारी बँका यांची तपासणी करणे तसेच राज्य सहकारी शेती आणि ग्रामीण विकास बँक आणि बिगर पतपुरवठा सहकारी शिखर संस्थांचीदेखील स्वेच्छेने तपासणी करण्याचे काम करते.

६. **रिझर्व्ह बँकेला शिफारशी करणे :** सहकारी बँकांना परवाने देणे, राज्य सहकारी बँक आणि प्रादेशिक ग्रामीण बँकांच्या नवीन शाखा उघडणे या संदर्भात रिझर्व्ह बँकेला शिफारशी करते.
७. **ग्रामीण उद्योगांना अर्थपुरवठा करणे :** लघुउद्योग, इतर कुटीरोद्योगांना पुनर्वित्त पुरवठा करण्यामध्ये नाबार्ड महत्वाची भूमिका बजावते. व्यापारी आणि सहकारी बँकांना ग्रामीण रोजगारासाठी प्रोत्साहन देण्यासाठी कर्जपुरवठा करते. ग्रामीण युवकांमध्ये उद्योजकीय संस्कृतीस चालना देण्यासाठी नाबार्ड 'कौशल्य व उद्योजकता विकास कार्यक्रम' आयोजित करते आणि ग्रामीण भागात नवीन व्यवसाय सुरु करण्यासाठी प्रोत्साहन देते.
८. **राष्ट्रीय विकासामध्ये भूमिका :** शेती उत्पादनांच्या साठवणूक सुविधेमध्ये सुधारणा करण्यासाठी, आधुनिक साठवणूक सुविधा वापरासाठी प्रेरित करण्यामध्ये नाबार्ड महत्वाची भूमिका बजावते. शेती उत्पादनाच्या निर्यातीसाठी देखील नाबार्ड चालना देते. हरित क्रांती, नील क्रांती आणि धवल क्रांतीच्या माध्यमातून शाश्वत विकास साधण्यामध्ये नाबार्ड महत्वाची भूमिका बजावते.

कृती :

नाबार्डच्या विकास कार्यक्रमाला भेट द्या.

६.४ खादी व ग्रामोद्योग आयोग : (KVIC - Khadi & Village Industries Commission)

● प्रस्तावना :

स्वातंत्र्यपूर्व काळात खादी हे भारतात आत्मनिर्भरतेचे प्रतीक म्हणून ओळखले जात होते. भारतीय स्वातंत्र्याच्या काळात खादीने परदेशी कापडांच्या बहिष्कारामध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. खादी ग्रामीण कारागिरांना उपजिविका व आर्थिक स्वातंत्र्य प्राप्त करून देते. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत सरकारने पंचवार्षिक योजनांद्वारे खादी व ग्रामोद्योगांच्या वृद्धी व विकासासाठी पुढाकार घेतला. खादी आणि ग्रामोद्योगांना प्रोत्साहन देण्यासाठी अखिल भारतीय खादी व ग्रामोद्योग मंडळ (All India Khadi and Village Industries Board) १९५३ मध्ये स्थापन करण्यात आले. सन १९५६ मध्ये खादी व ग्रामोद्योग आयोग कायदा, संसदेच्या विशेष कायद्यांतर्गत बनविण्यात आला, म्हणजेच खादी व ग्रामोद्योग कायदा १९५६. एप्रिल १९५७ मध्ये खादी व ग्रामोद्योग आयोगाची स्थापना झाली आणि अखिल भारतीय खादी व ग्रामोद्योग मंडळाचे काम त्यांना हस्तांतरित करण्यात आले. सूक्ष्म, लघू व मध्यम उद्योग मंत्रालयांतर्गत काम करणारे खादी व ग्रामोद्योग आयोग हे भारतातील खादी व ग्रामोद्योगांसाठी काम करणारे शिखर संघटन आहे. यांचे मुख्यालय मुंबई येथे आहे.

खादी व ग्रामोद्योग आयोग खादीचे नियोजन, प्रोत्साहन व उत्पादनात अमूल्य योगदान देतो त्याचप्रमाणे भारतात ग्रामीण उद्योगांची स्थापना करण्यासाठीही सक्रियपणे कार्यरत आहे. ग्रामीण उद्योगांच्या विकासाच्या संभाव्यतेचा शोध घेणे, स्थानिक पातळीवर चालणाऱ्या ग्रामीण उपक्रमांना चालना देणे आणि विकासामध्येही महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावणे इ. कार्ये पार पाडतात. स्थानिक उपलब्ध कच्चा माल आणि मानवी कौशल्ये वापरण्यावर जोर देतात ज्यामुळे ग्रामीण भागात बिगरकृषी रोजगाराच्या संधी निर्माण होण्यास मदत होते. तसेच ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला सक्षम करण्यासाठी मदत करतात. आयोग ग्रामीण विकासासाठी काम करणाऱ्या संस्थामध्ये समन्वयकाची भूमिका बजावतो.

खादी व ग्रामोद्योग आयोगाला सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योग मंत्रालयाकडून विविध कार्यक्रम आणि योजनांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी निधी प्राप्त होतो. आयोग या निधीचा वापर प्रत्यक्षरित्या त्यांच्या राज्य कार्यालयाद्वारे किंवा अप्रत्यक्षपणे खादी आणि ग्रामोद्योग मंडळाद्वारे करतो. आयोग राष्ट्रीय स्तरावर कार्यरत आहे परंतु ग्रामीण विकासाचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी वेगवेगळ्या राज्यांमध्ये संबधीत राज्य खादी व ग्रामोद्योग मंडळे कार्यरत आहेत.

- **खादी व ग्रामोद्योग आयोगाची उद्दीष्टे :**

खादी व ग्रामोद्योग आयोगाची स्थापना करण्याची व्यापक उद्दिष्टे खालील प्रमाणे आहेत:

- **सामाजिक उद्दिष्ट :** रोजगार पुरविणे
- **आर्थिक उद्दिष्ट :** विक्रीयोग्य वस्तू निर्माण करणे
- **व्यापक उद्दिष्ट :** गरिबांमध्ये आत्मनिर्भरता निर्माण करणे तसेच मजबूत ग्रामीण समुदायभाव निर्माण करणे.

खादी व ग्रामोद्योग आयोगाच्या विविध योजना व कार्यक्रमांच्या प्रभावी अंमलबजावणीद्वारे ही उद्दिष्टे साध्य केली जाऊ शकतात.

- **खादी व ग्रामोद्योग आयोगाची वैशिष्ट्ये :**

- १. **ग्रामीण विकास :**

भारत हा कृषीप्रधान देश असून त्यातील बहुसंख्य लोक ग्रामीण भागात राहतात. खादी व ग्रामोद्योग आयोग ही एक प्रमुख संस्था आहे जी भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासात, विशेषतः ग्रामीण भागाच्या विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावते. ग्रामीण भागातील नैसर्गिक संसाधनांचा योग्य वापर करण्यास चालना देऊन ग्रामीण जनतेस उत्पन्न मिळविण्याच्या दृष्टीने मदत करते. तसेच ग्रामीण भागात छोट्या, कुटीर व लघू ग्रामोद्योगांच्या विकासास चालना देते.

- २. **रोजगार निर्मिती :**

भारतात मोठ्या प्रमाणात झालेल्या लोकसंख्या वाढीमुळे ग्रामीण भागामधील शेती क्षेत्र हे अतिरिक्त रोजगार निर्मिती करण्याची क्षमता गमावत चालले आहे. ग्रामीण भागातील जलदगतीने वाढणाऱ्या कामगारांसाठी रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण करणे आवश्यक आहे. खादी व ग्रामोद्योग हे श्रम प्रधान आहेत. खादी व ग्रामोद्योग आयोगाची स्थापना बिगरकृषी रोजगाराच्या संधींना प्रोत्साहन देण्याच्या व्यापक उद्देशानेच केली गेली. ग्रामीण कारागिरांच्या व समाजातील सामाजिक व आर्थिक दुर्बल घटकांच्या विकासावर लक्ष केंद्रित करण्याचेही काम आयोग करते. खादी व ग्रामोद्योग आयोग अत्यल्प प्रतिव्यक्ती गुंतवणुकीसह ग्रामीण भागामध्ये मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्मितीचे कार्य करित आहे.

- ३. **उद्योजकता विकास :**

खादी व ग्रामोद्योग आयोगाचे प्रमुख कार्य उद्योजकता विकास हे होय. खादी व ग्रामोद्योग आयोग ग्रामीण जनसमुदायास अतिरिक्त उपजिविकेचा मार्ग प्रदान करण्यास मदत करतो. पारंपारिक कारागीर व बेरोजगार युवकांचे संघटन करून सूक्ष्म उद्योगांच्या स्थापनेद्वारे स्वयंरोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देतो. त्यामुळे त्यांच्या उत्पन्नाच्या क्षमता वाढविण्यास तसेच स्थलांतर रोखण्यात मदत होते. खादी व ग्रामोद्योग आयोग आंतरराष्ट्रीय बाजारात आपल्या उत्पादनांची लोकप्रियता वाढविण्यासाठी अनेक आंतरराष्ट्रीय व्यापार प्रदर्शनांमध्ये सक्रियपणे सहभाग नोंदवतो.

- ४. **आर्थिक सहाय्य :**

खादी व ग्रामोद्योग आयोगाने ग्रामीण औद्योगिकीकरण तसेच रोजगार निर्मितीला आर्थिक सहाय्य पुरवण्यासाठी अनेक योजना तयार केल्या आहेत. हे ग्रामीण औद्योगिकीकरणासाठी प्रकल्पांना आर्थिक सहाय्य करते आणि अनुदानाद्वारे आवश्यक पैसा पुरवते. दुर्बल घटक, आदिवासी भाग व मागासवर्गीय लाभार्थ्यांसाठी वाढीव

अनुदानाच्या तरतुदीही यामध्ये आहेत. या योजनांची अंमलबजावणी क्रियान्वयन खादी व ग्रामोद्योग आयोग, त्यांचे राज्य मंडळ व जिल्हा उद्योग केंद्र (DIC) या बँकांच्या सहभागाने केली जाते. खादी व ग्रामोद्योग आयोग हे खादी व ग्रामीण उद्योगांच्या विकासासाठी तसेच क्रियान्वयनासाठी संस्थांना व व्यक्तींना आर्थिक सहाय्यदेखील करते.

५. संशोधन व विकास :

जागतिकीकरणाच्या आव्हानाचा सामना करण्यासाठी व बाजाराची गरज पूर्ण करण्यासाठी खादी व ग्रामोद्योग आयोगाने खादी, डेनिम जीन्स सारख्या अनेक नवीन उत्पादनांच्या श्रेणी बाजारात आणल्या आहेत. खादी व ग्रामोद्योग आयोग उत्पादनांच्या प्रभावी विपणनासाठी विक्री कर्मचाऱ्यांच्या प्रशिक्षणाची सोय करतो. खादी उत्पादनांची सत्यता सुनिश्चित करण्यासाठी खादी व ग्रामोद्योग आयोग गुणवत्तेची मानके निश्चित करण्याकडे अनेक पावले उचलत आहे. खादी व ग्रामोद्योग आयोगाने वेष्टन, विपणन, संचार, प्रचार, सामग्री, आणि इतर डिझाइन-संबंधित क्रियांमध्ये डिझाइन सहाय्य सेवा प्रदान करण्यासाठी नॅशनल इंस्टिट्यूट ऑफ डिझाइन (NID) सोबत सामंजस्य करार केला आहे. खादी आणि ग्रामोद्योगात वापरल्या जाणाऱ्या उत्पादन तंत्रज्ञान तसेच उपकरणांमध्ये संशोधनास उत्तेजन देण्याची आणि प्रोत्साहित करण्याची जबाबदारी खादी व ग्रामोद्योग आयोगावरच आहे. खादी आणि ग्रामोद्योगांच्या उत्पादनांमध्ये आणि प्रक्रियांमध्ये तांत्रिक सुधारणा करून उत्पादन खर्च कमी करून उत्पन्न वाढवण्यासाठी खादी व ग्रामोद्योग आयोग महत्त्वाची भूमिका बजावतो. शाश्वत विकासासाठी अपारंपारिक ऊर्जेचा वापर करण्यास प्रोत्साहन देतो.

६. विपणन व जाहिरात :

तरुण पिढीला आकर्षित करण्यासाठी खादी व ग्रामोद्योग आयोग विद्यापीठ आणि महाविद्यालयांमध्ये प्रदर्शन, चर्चासत्र, व्याख्यान यांचे आयोजन करित असतो. तसेच खादी व ग्रामोद्योग आयोगाच्या उत्पादनांसंदर्भात माहिती प्रसारित करित असते. खादी व ग्रामोद्योग आयोगाने जनतेमध्ये स्वारस्य, जागरूकता आणि आकर्षण निर्माण करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर विपणन विकास योजना सुरू केल्या आहेत. उत्पादने, वेष्टन आणि विपणन गुणवत्ता सुधारण्यासाठी प्रयत्न केले जात आहेत. सरकार खादी आणि ग्रामीण उद्योग क्षेत्राला प्रोत्साहित करित आहे जेणे करून त्यांचे उत्पन्न अधिक स्पर्धात्मक होऊ शकेल.

७. इतर कार्ये :

ग्रामीण भागातील खादी आणि इतर ग्रामीण उद्योगांच्या विकासासाठीच्या कार्यक्रमांचे नियोजन, प्रचार, संघटन तसेच सुयोग्य अंमलबजावणीचे दायित्व खादी व ग्रामोद्योग आयोगाकडे आहे. त्यांच्या विकासासाठी खादी आणि ग्रामीण उद्योगक्षेत्रात गुंतलेल्या कारागिरांसाठी प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे आयोजनही केले जाते. खादी व ग्रामोद्योग आयोग हे खादी आणि ग्रामीण उद्योगांच्या समस्यांसंबंधी प्रत्यक्ष किंवा इतर प्रतिनिधींमार्फत अभ्यासांचे कार्यही करतो.

कृती :

जवळच्या KVIC ला भेट देऊन त्यांनी उत्पादित केलेल्या वस्तूंची माहिती गोळा करा.

६.५ महिला स्वयं-सहायता गट : (SHG - Women's Self Help Groups)

(महिला बचत गट)

● स्वयं-सहायता गट म्हणजे काय ?

लहानपणापासूनच आपण खालील गोष्टी ऐकत आलो आहोत जसे की,

- स्वयंसहायता हीच खरी मदत असते.
- एकीचे बळ
- एकत्र असू तर उभे राहू, विभक्त झाल्यास कोलमडून जाऊ.

आपण सगळ्यांनी लहानपणी जाळ्यातल्या पक्ष्यांची गोष्ट ऐकली असेल.

जाळयातून एकेकटा पक्षी सुटू शकत नव्हता पण जेव्हा सगळे मिळून उडाले, तेव्हाच त्यांची सुटका झाली.

आपणांस, माहीत आहेच की एक काठी सहज तुटते पण त्याच काठ्यांची मोळी बांधली तर तुटणे अवघड असते.

महिला स्वयं-सहाय्यता गट आपल्याला एकीचे बळच दर्शावितो त्यातून आपल्याला स्वयं-सहाय्यता हीच खरी मदत असते याचा अनुभव येतो.

आपण जर गरजू लोकांना स्वयं-सहाय्यता गट स्थापण्यास उद्युक्त केले तर त्याचा खूपच उपयोग होईल.

(Source - A handbook on forming SHG's by NABARD)

प्रस्तावना :

बांगलादेशी अर्थतज्ज्ञ डॉ. महंमद युनुस यांना सूक्ष्म अर्थसहाय्याचा जनक असे संबोधले जाते. डॉ. युनुस यांनी बांगलादेशा मध्ये ऑक्टोबर १९८३ मध्ये ग्रामीण बँकेची स्थापना दारिद्र्य निर्मूलनासाठी केली. पारंपारिक बँकांनी गरीब लोकांना कर्ज देण्यास असमर्थता दर्शविली. त्यातूनच ग्रामीण बँकेची स्थापना करण्यात आली. ग्रामीण बँकांमार्फत गरीब लोकांना वित्तपुरवठा केला जाऊ लागल्यामुळे त्यांच्या जीवनात आमूलाग्र बदल दिसू लागले. लघु-कर्जांमुळे गरीब लोक फक्त टिकूनच राहिले नाहीत तर त्यांच्यामध्ये उद्योगाची उर्मी आणि गरिबीतून बाहेर येण्याची क्षमतासुद्धा विकसित झाली. ग्रामीण लघु-कर्ज प्रारूपाच्या यशस्वितेमुळे जगातील अनेक देश प्रभावित झाले. ग्रामीण बँक आणि डॉ. महंमद युनुस यांना २००६च्या नोबेल पुरस्काराने गौरविण्यात आले. भारतीय स्वयं-सहाय्यता गट प्रारूप हे बांगलादेशाच्या प्रारूपाचे परावर्तित रूप असून गरिबी निर्मूलन आणि महिला सक्षमीकरणासंदर्भात काम करते. सर्व सहायता गट हे “सर्वांना आधार” आणि “एकी हेचबळ” या मूलभूत तत्त्वांवर कार्यरत असतात.

स्वयं-सहायता गट हा एकसारख्या व्यक्तींचा समूह असून एकत्र येऊन सामूहिक निधीची उभारणी करतात आणि सदस्यांच्या अडचणींच्यावेळी तारणाशिवाय वित्तपुरवठा करतात.

जेव्हा महिलांद्वारे स्वयं-सहायता गटांचे संचालन केले जाते त्यावेळेस त्याला महिला स्वयं-सहायता गट असे

संबोधतात. भारतामध्ये पहिला स्वयं-सहायता गट हा म्हैसूर पुनर्वास आणि विकास संस्था स्वरूपात १९८५ मध्ये स्थापित झाला. (Mysore Resettlement and Development Agency (MYRADA). भारतीय रिझर्व बँकने स्वयं-सहायता गटाच्या वित्त धोरणाला मान्यता दिली आहे. भारतामध्ये स्वयं-सहायता गट - बँक जोडणी कार्यक्रम NABARD द्वारे १९९२ पासून सुरू करण्यात आला.

स्वयं-सहायता गट ही ऐच्छिक संघटना आहे. गटाचा प्रत्येक सदस्य हा अल्प-बचत करत असतो. गटाकडे ठरावीक रक्कम जमा झाल्यावर गरजेनुसार सदस्यांना कमी व्याजदरावर वित्तपुरवठा केला जातो. भारतामध्ये अनेक सहायता गट हे सूक्ष्म वित्त-पुरवठ्यासाठी बँकेवर अवलंबून आहेत. स्वयं-सहायता गटाची नोंदणी आवश्यक नसते. गटाच्या कामकाजासाठी सुटसुटीत नियमावली असते. सर्व निर्णय सर्व सदस्य मिळून घेतात.

स्वयं-सहायता गटामुळे फक्त सदस्य महिलांना फायदा होत नसून, त्यामुळे कुटुंब आणि समाजाचादेखील फायदा होतो. असे स्वयं-सहायता गट महिलांना प्रशिक्षण देऊन सामाजिक-आर्थिक दृष्ट्या सक्षम बनवून देशाच्या सामाजिक-आर्थिक विकासात हातभार लावतात. तसेच महिलांमध्ये बचतीची सवय विकसित करतात. जसजशा महिला सहभाग घेऊन, आघाडी घेऊन निर्णय घेतात त्यांचा जीवनस्तर उंचावत जातो आणि सामूहिक प्रयत्नांद्वारे सर्वांना फायदा मिळतो.

कृती :

- निलीमा मिश्रा यांच्याबद्दल अधिक माहिती गोळा करून सविस्तर चर्चा करा.
- परिवार गटाबद्दल माहिती गोळा करा.

● महिला स्वयं-सहायता गटाची वैशिष्ट्ये :

महिला स्वयं-सहायता गटाची वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाणे :

१. स्थापना :

स्वयं-सहायता गट एकजिनसी व्यक्तींचा एक छोटा गट असतो. सामान्यतः हे गट अशासकीय संस्था, किंवा सरकारने नेमलेल्या समर्पित कार्यकर्त्यांच्या कार्यसंघाद्वारे स्थापन केले जातात. हे अनौपचारिक गट असून कोणत्याही संस्था अधिनियम, राज्य सहकारी कायदे किंवा इतर कोणत्याही कायद्यान्वये यांची नोंदणी करणे अनिवार्य नाही. हे गट सरकारी मान्यताप्राप्त असून यांना कोणत्याही औपचारिक नोंदणीची आवश्यकता नसते. स्वयंसहायता गटांना सुस्पष्ट नियम व उपनियम असतात. त्यांना नियमितपणे सभांचे आयोजन करावे लागते तसेच त्यांच्या नोंदीही ठेवाव्या लागतात. स्वयंसहायता गटांना व्यापक स्वरूपात आपले कार्य व व्याप्ती वाढवण्यासाठी स्वयंसहायता गट त्याची नोंदणी करू शकतात. अनेक स्वयं-सहायता गट हे सहकारी कायदे किंवा संस्था अधिनियमांतर्गत नोंदणीकृत आहेत. परंतु हे कायदे स्वयं-सहायता गटांच्या आवश्यकता पूर्ण करण्यास परिणामकारक ठरलेले दिसून येत नाहीत.

२. सदस्यता :

सामान्यतः एकजिनसी स्वयंसहायता गट हे त्यांच्या सदस्यांच्या संबंधावर आधारित स्वयं-निवडीच्या प्रक्रियेद्वारे स्थापना केले जातात. नॅशनल अर्बन लाईव्हलिहूड मिशन (NULM) अनुसार गटस्थापनेकरिता किमान ५ सदस्यांची आवश्यकता असते. मोठ्या गटाचे व्यवस्थापन करणे कठीण असते व सदस्य सक्रियपणे सहभागी होऊ शकत नाहीत. एका कुटुंबातून फक्त एकच व्यक्ती सदस्य बनू शकते जेणेकरून अधिक कुटुंब सहभागी होऊ शकतील. सामान्यतः केवळ पुरुष किंवा केवळ महिलांचे गट असतात. मिश्र गटांना सामान्यतः प्राधान्य दिले जात नाही. महिला गट सामान्यतः

चांगले कार्य करताना दिसून येतात. जर गटांमधील सदस्य हे समान सामाजिक आणि आर्थिक पार्श्वभूमीचे असतील तर निश्चितपणे त्यांचा सहभाग परिणामकारक असलेला दिसून येऊ शकतो.

३. लोकशाही व्यवस्था :

स्वयंसहाय्यता गट हे सदस्यांनी, सदस्यांसाठी सदस्यांकडून चालवले गेलेले गट आहेत. हे असे गट आहेत जे विकासाच्या प्रक्रियेत लोकांचा वास्तविक सहभाग दर्शवितात. प्रत्येक सदस्य स्वयंसहाय्यता गटाच्या कामकाजात सक्रियपणे सहभाग घेतो. स्वयंसहाय्यता गटाद्वारे एकत्र येऊन सभासद स्वतःच्या भविष्यासाठी स्वतः जबाबदार असतात. गटाच्या सुयोग्य व्यवस्थापनासाठी योग्य नेतृत्वाची निवड किंवा नियुक्ती केली जाते. गटांच्या बैठका नियमितपणे आयोजित करण्याची तसेच खाते व नोंदी ठेवण्याची जबाबदारी गट-प्रमुखावर असते. हे गट एकत्रित नेतृत्व आणि परस्पर चर्चा या तत्त्वावर चालतात.

४. बचतीची सवय :

स्वयंसहाय्यता गट सदस्यांना नियमित अंतराने लहान प्रमाणावरील बचतीच्या सवयींना प्रोत्साहन देतो. समूहाच्या सदस्यांद्वारे केलेल्या बचतीद्वारे सामान्य निधीची उभारणी केली जाते, ज्याचा उपयोग सदस्यांना कर्ज देण्यासाठी केला जातो. स्वयंसहाय्यता गट सदस्यांमध्ये उत्साह निर्माण करून बचतीची सवय लावण्यास मदत करतात.

५. परस्पर विश्वास :

भारतातील बहुतेक गावांमध्ये गरिबी, निरक्षरता, कौशल्यांची कमतरता, आरोग्य सेवा इत्यादी आव्हाने आहेत. या समस्येचे वैयक्तिकरित्या निराकरण करणे कठीण आहे. या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी समूह प्रयत्नांची आवश्यकता आहे. स्वयंसहाय्यता गट स्थापण्यामागील मूलभूत संकल्पना वैयक्तिक कमतरतांवर सामूहिक प्रयत्नांद्वारे मात करण्याचा प्रयत्न करणे ही आहे. स्वयंसहाय्यता गट ग्रामीण भारतातील बदलांचे वाहन म्हणून काम करीत आहेत. स्वयंसहाय्यता गट हे सामाजिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी ग्रामीण भागातील गरीब व वंचित घटकांना एकत्र आणण्याचे कार्य करतो. परस्पर विश्वासाच्या माध्यमातून हजारो गरीब आणि उपेक्षित आपले जीवन, कुटुंब आणि समाजाच्या जडणघडणाचे कार्य करत आहेत. विकास योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी तळागाळापर्यंत करण्यासाठी सरकार स्वयंसहाय्यता गटांना मान्यता देते.

६. उद्योजकता प्रोत्साहन :

ग्रामीण भागातील गरीब आणि उपेक्षित समाजात भांडवली आणि व्यवस्थापकीय कौशल्यांची कमतरता भासते. स्वयंसहाय्यता गट त्यांना कमी व्याज दराने भांडवल देतात ज्यामुळे त्यांना लघुउद्योग सुरू करण्याची संधी मिळते. हे सूक्ष्म उद्योग ग्रामीण भागातील दुर्लक्षित मनुष्यबळाचा सुयोग्य वापर करून रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण करतात. वेळेवर केले जाणारे आर्थिक सहाय्य आणि व्यवस्थापकीय कौशल्ये यामुळे ग्रामीण भागातील प्रथम पिढीतील सूक्ष्म उद्योजकांना प्रोत्साहित करण्यास मदत होते. यामुळे गरीब कुटुंबांना अतिरिक्त उत्पन्न मिळविण्यातदेखील मदत होते. स्वयंसहाय्यता गट ग्रामीण व्यक्तींमध्ये उत्पन्न आणि रोजगार निर्मिती क्षमता निर्माण करते. सूक्ष्म उद्योगांमुळे स्वयंरोजगारनिर्मिती होऊन दारिद्र्य निर्मूलनास मदत केली जाते. स्वयंसहाय्यता गट आणि शासन यांच्या द्वारे ग्रामीण भागातील व्यक्तींना कौशल्य विकास प्रशिक्षण तसेच विपणन व तांत्रिक सहाय्य देऊन सूक्ष्म उपक्रम सुरू करण्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी पुढाकार घेतात.

७. महिला सशक्तीकरण :

सरकारी आणि निम सरकारी यंत्रणेच्या सतत प्रयत्नांनंतरही भारतातील महिलांच्या आर्थिक विकासात फारसे यश मिळाले नाही. महिला सशक्तीकरण ही काळाची गरज आहे. संपूर्ण जगभरातील महिलांच्या सामाजिक-आर्थिक विकासासाठी स्वयंसहाय्यता गट एक उद्योन्मुख साधन आहे. महिला उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी स्वयंसहाय्यता

गट प्रभावीपणे कार्यरत आहेत. महिला सशक्तीकरणासाठी स्वयंसेवी गटांना प्रोत्साहन देण्यासाठी सरकार विविध आर्थिक आणि आर्थिकेतर सहाय्य प्रदान करते. स्वयंसहाय्यता गट महिलांना ज्ञान, वित्त व संधी देऊन सशक्त करते.

८. तारणाशिवाय कर्ज :

कोणताही मान्यताप्राप्त रोजगार नसल्यामुळे व तारणांची उपलब्धता नसल्यामुळे ग्रामीण गरीब व्यक्तींना कर्जाची गरज पूर्ण करण्यासाठी औपचारीक आर्थिक संस्था अयशस्वी ठरल्या आहेत. औपचारीक संस्थांच्या कर्जाची पूर्तता करण्यासाठीच्या असमर्थतेमुळे गरिबांना स्थानिक सावकारांकडून चढ्या व्याजदराने कर्ज घ्यावे लागते. स्वयंरोजगारांच्या प्रकल्पांसाठी स्वयंसहाय्यता गट गरीब व्यक्तींना छोट्या रकमेचे कर्ज देतात. याद्वारे ते स्वतःसाठी आणि त्यांच्या कुटुंबासाठी रोजगाराची संधी निर्माण करतात. परस्पर विश्वासाच्या तत्त्वावर कर्ज दिले जाते आणि कर्ज मिळवण्यासाठी अतिशय कमी किंवा कोणत्याही दस्तावेजांची आवश्यकता नसते. व्याजदर हे गटनिहाय भिन्न असतात. सामान्यतः स्वयंसहाय्यता गटांमध्ये आकारण्यात येणारे व्याजदर बँकांच्या व्याजदरांपेक्षा किंचित कमी असतात. यामुळे गरीब व्यक्ती स्थानिक सावकाराच्या कचाट्यातून वाचते. तसेच गरीब व्यक्तींना बँकिंग कार्यप्रणालीमध्ये सक्रीयपणे सहभागी होण्यासाठी प्रोत्साहित करण्यास मदत होते. घेतलेल्या कर्जाची वेळेवर परतफेड सुनिश्चित होते. कारण गटाचे सर्व सदस्य कर्ज घेतलेल्या सदस्यांकडून परतफेडीची रक्कम जमा करण्यासाठी जबाबदार असतात.

कृती :

- ग्रामीण भागातील कारागीरांना भेटा व त्यांच्यापुढील विविध प्रश्न शोधा.
- व्यवसाय सुरू करण्यासाठी भांडवलाची आवश्यकता असते. भांडवल उभारणीचे विविध स्रोत शोधून त्याची यादी करा.

६.६ जागतिक बँक : (WORLD BANK)

● प्रस्तावना :

जागतिक बँक विकसनशील देशांना वित्त पुरवठा, सल्ला आणि संशोधन प्रदान करण्यासाठी समर्पित आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे. पारंपरिकपणे ती एक बँक नाही. त्याऐवजी, त्यात International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) and the International Development Association (IDA) या दोन संस्थांचा समावेश आहे. आज १८९ देश या बँकेचे सदस्य आहेत. बँक इतर तीन संस्थांशी मिळून काम करते:

- The International Finance Corporation
- The Multilateral Guarantee Agency
- The International Centre for the Settlement of Investment Disputes.

वरील पाच संघटना एकत्रितपणे जागतिक बँक संघटना म्हणून ओळखल्या जातात.

The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) ही मध्यम उत्पन्न असणाऱ्या सरकारांना अर्थसहाय्य पुरवते. International Development Association (IDA) ही गरीब देशांच्या सरकारांना व्याजमुक्त कर्ज पुरवते. International Finance Corporation खाजगी क्षेत्राशी निगडित संस्थांकडे लक्ष केंद्रीत करते तसेच गुंतवणूक, वित्त पुरवठा व आर्थिक सल्लागार सेवा प्रदान करते. The Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) ही एक संस्था विकसनशील देशांमध्ये परकीय थेट गुंतवणुकीस प्रोत्साहन देते.

The International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) आंतरराष्ट्रीय गुंतवणूक विवादांवर मध्यस्थता प्रदान करते.

The World Bank Group

1944 या ब्रिटनवुडस् कॉन्फरन्समध्ये आंतरराष्ट्रीय नाणे निधी (IMF) सोबत जागतिक बँक स्थापन करण्यात आली. जागतिक बँकेचे मुख्यालय वॉशिंग्टन येथे आहे. जागतिक बँकेच्या स्थापनेमागील मुख्य हेतू हा जे देश व्यावसायिकरित्या कर्ज मिळविण्यात असमर्थ आहेत अशा कमी उत्पन्न मिळवणाऱ्या देशांना तात्पुरती कर्जे देणे हा आहे. जागतिक बँक सदस्य देशांना आर्थिक आणि तांत्रिक सहाय्य प्रदान करते. जागतिक बँक ही मध्यम व गरीब उत्पन्न देशांना विकासात्मक सहायदेखील देते. जागतिक बँक ही अशी संस्था आहे जी दारिद्र्य निर्मूलन व आर्थिक विकासासाठी सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रातील संस्थांना कर्ज, सल्ला तसेच प्रशिक्षण देण्याकरिता भागीदारी प्रदान करते. जागतिक बँक शिक्षण, आरोग्य व पायाभूत सुविधा सुधारण्यावर विशेष लक्ष केंद्रित करते. देशाचे आर्थिक क्षेत्र, शेती व नैसर्गिक स्रोत व्यवस्थापनाच्या आधुनिकीकरणासाठी निधीदेखील वापरते.

- जागतिक बँकेची वैशिष्ट्ये :
- जागतिक बँकेची महत्त्वाची वैशिष्ट्ये खालील प्रमाणे आहेत :

१. संघटना आणि संरचना :

बँकेच्या संघटनात्मक संरचनेत राज्यपाल मंडळ, कार्यकारी संचालक मंडळ, सल्लागार समिती, कर्ज समिती, अध्यक्ष व इतर कर्मचारी सदस्य यांचा समावेश होतो. बँकेचे सर्व अधिकार हे 'बोर्ड ऑफ गव्हर्नर्स' ला आहेत व हीच बँकेचे सर्वोच्च धोरण ठरवणारी संस्था आहे. प्रत्येक सदस्य देशाद्वारे पाच वर्षांसाठी नियुक्त केलेल्या मंडळामध्ये एक गव्हर्नर व एक पर्यायी गव्हर्नर यांचा समावेश असतो. कार्यकारी संचालक मंडळामध्ये २१ सदस्य असतात. त्यापैकी ६ सदस्य

अमेरिका, इंग्लंड, जर्मनी, फ्रान्स, जपान व भारत या सहा मोठ्या भागधारक देशांनी नियुक्त केलेले असतात. उर्वरित १५ सदस्य उर्वरित देशांनी निवडले असतात.

२. उद्दिष्टे :

● जागतिक बँकेने २०३० पर्यंत जगासाठी दोन उद्दिष्टे ठरवली आहेत :

- ❑ दारिद्र्य निर्मूलनासाठी प्रति दिवस १.९० डॉलर्सपेक्षा कमी उत्पन्न असणाऱ्या लोकांची टक्केवारी कमी करून ३% पर्यंत आणणे.
- ❑ प्रत्येक देशातील तळाच्या ४०% उत्पन्न असणाऱ्या लोकसंख्येच्या उत्पन्न वाढीस प्रोत्साहन देऊन समृद्धीचा प्रचार करणे.

जागतिक बँक जगभरातील विकसनशील देशांना आर्थिक व तांत्रिक सहाय्य पुरवण्याचा एक महत्त्वपूर्ण स्रोत आहे. खऱ्या अर्थाने ही बँक नसून दारिद्र्य निर्मूलनासाठी व विकासासाठी समर्थन देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भागीदारी देणारी संस्था आहे. उद्दिष्टे पूर्ण करण्यासाठी जागतिक बँक समूहामध्ये त्यांच्या सदस्य देशांचे व्यवस्थापन असलेल्या पाच संस्था कार्यरत आहेत.

३. आर्थिक उत्पादने आणि सेवा :

जागतिक बँक कमी व्याजदराने कर्जे, शून्य ते कमी व्याजाने पत पुरवठा, तसेच विकसनशील देशांना अनुदान प्रदान करण्याचे काम करते. जागतिक बँक शिक्षण, आरोग्य, सार्वजनिक प्रशासन, पायाभूत सुविधा, आर्थिक व खाजगी क्षेत्रातील विकास, शेती आणि पर्यावरण तसेच नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन अशा क्षेत्रांना सहाय्य करते. जागतिक बँक आपले काही प्रकल्प सरकार, इतर बहुपक्षीय संस्था, व्यावसायिक बँका, निर्यात पतसंस्था आणि खाजगी क्षेत्रातील गुंतवणूकदार यांच्या संयुक्त सहवित्तपुरवठ्याने राबवते.

४. नावीन्यपूर्ण ज्ञान सामायिकरण :

जागतिक बँक विकसनशील देशांना धोरणात्मक सल्ला, संशोधन आणि विश्लेषण तसेच तांत्रिक सहकार्य देते. जागतिक बँकेचे विश्लेषणात्मक कार्य विकसनशील देशांना सहकार्य करते. त्यांच्या क्षमतावृद्धीस मदत करते. जागतिक बँक विकासाच्या मुद्द्यांवर परिषदांना प्रायोजकत्व प्रदान करते, परिषदांचे आयोजन करते तसेच परिषदांमध्ये सहभाग देखील नोंदवते. जागतिक बँक बऱ्याच विकासाभिमुख समस्यांवर काम करण्यासाठी भागीदारांसह सहयोग देखील करते. विकसनशील देशांना सर्वोत्तम जागतिक निपुणतेस प्रवेशद्वारे उघडून देण्यासाठी प्रयत्नदेखील करते.

५. नावीन्यपूर्णता व उद्योजकता :

स्पर्धात्मक अर्थव्यवस्थेमध्ये नावीन्यपूर्णता आणि उद्योजकता व व्यवसायाच्या वाढीमध्ये महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. हे उच्च उत्पादनक्षमतेस मदत करते ज्यामुळे आर्थिक विकास संभवतो. दारिद्र्य निर्मूलनासाठी रोजगार निर्मितीस यामुळे मदत होते. नवीन व विकासाभिमुख कंपन्या रोजगार वाढीत योगदान देतात. नवीन उत्पादनांची ओळख, नवीन आदर्श व्यावसायिक प्रतिकृतीचा विकास तसेच नवीन बाजारपेठांची दारे उघडून स्पर्धात्मकता व उत्पादकता वाढविण्यात मदत केली जाते. नावीन्यामुळे व्यवसायांना विशेषीकरणासाठी, आंतरराष्ट्रीय सर्वोत्तम मानके पूर्ण करण्यासाठी तसेच गुणवत्ता सुधारण्यासाठी सहकार्य मिळते. जागतिक बँकेने ओळखले की नावीन्यपूर्णता व उद्योजकता ह्याद्वारे खऱ्या अर्थाने जागतिक विकासाचा चालना मिळू शकते. जागतिक बँक नावीन्यपूर्ण व उद्योजकताभिमुख प्रकल्पांमध्ये गुंतवणूक करते. जागतिक बँक आंतरराष्ट्रीय अनुभव, ज्ञान, संशोधन आणि गुंतवणुकीद्वारे सदस्य देशांना नावीन्यपूर्णता आणि उद्योजकता विकासासाठी धोरणे, व्यूहचरणा, नियम व संस्थागत सुविधा पुरवणारी महत्त्वपूर्ण संस्था ठरली आहे.

६. सामाजिक विकास :

सामाजिक विकास “जनकेंद्रित” आहे. जागतिक बँक शासन, समुदाय, सामाजिक संस्था, खाजगी क्षेत्रातील संस्था तसेच वंचित घटकांसह समाजाच्या विकासासाठी कार्य करते. सामाजिक विकासामुळे आर्थिक विकासाला प्रेरणा तर मिळतेच परंतु दर्जेदार जीवनशैली जगण्यासाठीही मदत होते. जागतिक बँकेच्या सामाजिक विकासाच्या कार्यामुळे गरिबांना व वंचितांना विकास प्रक्रियेत समाविष्ट होण्याची संधी मिळाली. जागतिक बँक वेळोवेळी दारिद्र्य तसेच सामाजिक प्रभाव विश्लेषणाद्वारे सामाजिक जोखीम विश्लेषण करत असते.

सारांश

प्रत्येक व्यवसायात भांडवलाची नितांत आवश्यकता असते. कोणत्याही व्यवसायाचे यश प्रामुख्याने भांडवलाच्या योग्य वापरावर अवलंबून असते. व्यवसायात अनेक कारणांसाठी भांडवलाची आवश्यकता असते.

अर्थसहाय्य पुरविणाऱ्या संस्था पुढीलप्रमाणे

१. सिडबी – SIDBI Small Industries Development Bank of India
(भारतीय लघु उद्योग विकास बँक)
२. नाबार्ड – NABARD-National Bank for Agricultural & Rural Development
(राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामीण विकास बँक)
३. केव्हीआयसी – KVIC - Khadi & Village Industries Commission
(खादी आणि ग्रामोद्योग आयोग)
४. एस्एचजी – SHG - Women's Self Help Groups
(महिला स्वयंसहायता गट/महिला बचत गट)
५. वर्ल्ड बँक – World Bank (जागतिक बँक)

१. भारतीय लघु उद्योग विकास बँक (SIDBI) :

सिडबीची स्थापना २ एप्रिल, १९९० रोजी SIDBI Act 1988 नुसार झाली. सुरुवातीला ही आयडीबीआयची संपूर्ण मालकी असणारी सहाय्यकारी संस्था होती. सध्या SIDBI ची मालकी ३४ सार्वजनिक क्षेत्रातील संस्थांकडे आहे. सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगाच्या वित्तपुरवठा करण्यासाठी आणि प्रोत्साहन देण्यासाठी SIDBI ची स्थापना झाली.

● SIDBI ची वैशिष्ट्ये :

- १) सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांना आर्थिक सहाय्य.
- २) शाश्वत विकास.
- ३) सल्लागार म्हणून कार्य.
- ४) सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांना सेवा पुरविणे.
- ५) राष्ट्रीय ध्येय साध्य करणे.
- ६) विविध प्रकारे अर्थ सहाय्य.
- ७) तंत्रज्ञानविषयक पुढाकार.
- ८) अंमलबजावणी करणारी संस्था.

२) राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामिण विकास बँक (NABARD) :

शिवरामन समितीच्या शिफारशीनुसार १२ जुलै, १९८२ मध्ये संसदेच्या कायदानुसार नाबार्ड ची स्थापना झाली. ग्रामीण भागात कर्जपुरवठा करणाऱ्या प्रमुख संस्थांपैकी एक नाबार्ड आहे. ग्रामीण भागात अर्थ पुरवठा करणारी सर्वोच्च बँक म्हणून कार्य करते.

● नाबार्डची वैशिष्ट्ये :

- १) सर्वोच्च बँक.
- २) पुनर्वित्ताची सुविधा.
- ३) वित्तीय संस्थांना मदत.
- ४) ग्रामीण विकासासाठी पतपुरवठा.
- ५) कृषी क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या वित्त पुरवठा करणाऱ्या संस्थांचे पर्यवेक्षण.
- ६) रिझर्व्ह बँकेला शिफारशी करणे.
- ७) ग्रामीण उद्योगांना अर्थपुरवठा करणे.
- ८) राष्ट्रीय विकासातील भूमिका

३) खादी आणि ग्रामोद्योग आयोग (KVIC):

खादी आणि ग्रामोद्योग आयोग कायदा १९५६ नुसार १९५७ मध्ये याची निर्मिती झाली ही भारतामधील काम करणारी सर्वोच्च संस्था आहे. **KVIC** चे मुख्य कार्यालय मुंबई येथे आहे.

KVIC ची वैशिष्ट्ये :

- १) ग्रामीण विकास
- २) रोजगार निर्मिती
- ३) उद्योजकता विकास
- ४) आर्थिक सहाय्य
- ५) संशोधन आणि विकास
- ६) विपणन आणि जाहिरात
- ७) इतर कार्ये

४) महिला स्वयं सहायता गट (SHG) :

बांगलादेशी सूक्ष्म अर्थाचे जनक अर्थतज्ज्ञ डॉ. महंमद युनुस, यांनी ऑक्टोबर १९८३ मध्ये बांगला देशामध्ये ग्रामीण बँकेची स्थापना केली. सभासदाना तारणाविरहीत कर्जे देऊन दारिद्र्य निर्मूलन करण्यास महिला स्वयं सहाय्यता मदत करतात.

● महिला स्वयं सहायता गटाची वैशिष्ट्ये :

- १) स्थापना
- २) सदस्यता
- ३) लोकशाही व्यवस्था
- ४) बचतीची सवय
- ५) परस्पर विश्वास
- ६) उद्योजकतेस प्रोत्साहन

७) महिला सशक्तीकरण

८) तारणविरहित कर्ज

५) जागतिक बँक (World Bank) :

जागतिक बँक ही विकसनशील देशांना वित्त पुरवठा, सल्ला आणि संशोधन प्रदान करणारी समर्पित आंतरराष्ट्रीय संघटना आहे. पारंपारिकपणे ही एक बँक नाही. तर International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) आणि International Development Association (IDA) या संघटना जागतिक बँकेमध्ये समविष्ट आहेत.

● जागतिक बँकेची वैशिष्ट्ये :

- १) संघटना आणि संरचना
- २) उद्दिष्टे
- ३) आर्थिक उत्पादने आणि सेवा
- ४) नावीन्यपूर्ण ज्ञान सामायिकरण
- ५) नावीन्यपूर्णता व उद्योजकता
- ६) सामाजिक विकास

करिअर संधी

- १) स्वयं सहायता गटाची स्थापना करणे.
- २) स्वतःच्या सूक्ष्म, लघू किंवा मध्यम उद्योगाची स्थापना करणे.
- ३) स्वयं सहायता गटाचे लेखे लिहिणे.
- ४) वित्तीय व्यवसायात नोकरीची संधी.

संदर्भ सूची

- 1) www.sidbi.in
- 2) www.kvic.org.in
- 3) www.nabard.org
- 4) www.worldbank.org
- 5) Datta Ruddor & KPM Sundharam Indian Economy.S.Chand
- 6) Handbook on forming Self Help Groups (SHGs) - NABARD

स्वाध्याय

प्र.१ ला अ) रिकाम्या जागी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा.

- १) भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेची स्थापना ----- मध्ये झाली.
अ) १९८९ ब) १९९० क) १९९१
- २) भारतीय लघुउद्योग विकास बँक, भारतीय लघु उद्योग विकास बँक कायदा----- नुसार स्थापन करण्यात आली.
अ) १९८८ ब) १९९२ क) १९९६
- ३) भारतात सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांच्या वाढीसाठी ----- मुख्य आर्थिक संस्था म्हणून कार्य करते.
अ) NABARD ब) KVIC क) SIDBI
- ४) १२ जुलै, १९८२ रोजी ----- अस्तित्वात आले.
अ) NABARD ब) KVIC क) SIDBI
- ५) कृषी आणि ग्रामीण विकासासाठी संस्थामक कार्याचे पुनरावलोकन करण्यासाठीच्या समितीची----- यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापना करण्यात आली.
अ) कोठारी ब) शिवरामन क) रंगराजन
- ६) अखिल भारतीय खादी आणि ग्रामोद्योग आयोगाची स्थापना ----- यावर्षी झाली.
अ) १९५३ ब) १९४९ क) १९४८
- ७) KVIC ची स्थापना एप्रिल ----- मध्ये झाली.
अ) १९५५ ब) १९५३ क) १९५७

ब) योग्य जोड्या जुळवा.

गट 'अ'	गट 'ब'
अ) सिडबी	१) १९४४
ब) नाबार्ड	२) १९९०
क) जागतिक बँक	३) १९८८
ड) ग्रामीण बँक	४) १९८३
इ) KVIC	५) १९८२
	६) १९५७
	७) १९३२
	८) १९५६
	९) १९१२
	१०) १९६०

क) योग्य शब्द, शब्दसमूह किंवा संज्ञा लिहा.

- १) व्यवसायाची जीवनदायिनी/रक्तवाहिनी
- २) भारतात सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांच्या वाढीसाठी मुख्य आर्थिक संस्था म्हणून काय करणारी संस्था.
- ३) सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगाचा सल्लागार आणि मार्गदर्शक.
- ४) जुलै १९९९ मध्ये स्थापन झालेली IDBI ची मालकी असलेली सहाय्यक उपक्रम निधी पुरविणारी संस्था.
- ५) SIDBI चा १७ मार्च, २०१६ रोजी सुरू झालेला तंत्रज्ञान आधारित उपक्रम.
- ६) कृषी अर्थसहाय्यातील सर्वोच्च संस्था.
- ७) बांगलादेशातील अर्थतज्ज्ञ, ज्यांना सूक्ष्म अर्थसहाय्याचा जनक म्हणतात.
- ८) विकसनशील देशांना अर्थसहाय्य, सल्ला आणि संशोधनासाठी स्थापन केलेली आंतरराष्ट्रीय संस्था.

ड) चूक की बरोबर ते लिहा.

- १) भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेची स्थापना २ एप्रिल, १९९० रोजी करण्यात आली.
- २) भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेचे मुख्य कार्यालय मुंबई येथे आहे.
- ३) भारतात सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांच्या शाश्वत विकासासाठी भारतीय लघुउद्योग विकास बँक कार्य करीत नाही.
- ४) भारतीय लघुउद्योग विकास बँकेची स्टार्ट अप योजना १७ मार्च, २०१६ मध्ये कार्यन्वित झाली.
- ५) नाबार्डची स्थापना १२ जुलै, १९८२ मध्ये झाली
- ६) मोठ्या उद्योगांना वित्तपुरवठा करणारी नाबार्ड ही सर्वोच्च बँक म्हणून ओळखली जाते.
- ७) खादी आणि ग्रामोद्योग आयोग, खादी उद्योगाचे नियोजन, वाढ आणि विस्तारासाठी तसेच भारतामध्ये ग्रामीण उद्योगांची स्थापना करण्यासाठी कार्यक्षमपणे काम करतो.
- ८) ग्रामीण बँकेचे जनक म्हणून डॉ. महंमद युनुस यांना ओळखले जाते.
- ९) स्वयंसहाय्यता गट हा एकजिनसी व्यक्तींचा मोठा गट असतो.

इ) खालील विधाने पूर्ण करा.

- १) ही व्यवसायाची जीवनवाहिनी आहे.
- २) सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग हे शी निगडीत आहेत.
- ३) SIDBI ही शी निगडीत आर्थिक व आर्थिकेतर अडचणी सोडविण्यासाठी रचनात्मक पुढाकार घेते.
- ४) SIDBI ना लघु आणि दिर्घ मुदतीचे कर्ज पुरवठा करणारी संस्था आहे.
- ५) SIDBI स्टार्ट- अप मित्र ची सुरुवात.....ला झाली.
- ६)द्वारे MSME ना अर्थ पुरवठा मिळण्यासाठी मदत होते.
- ७) NABARD ची स्थापना रोजी झाली.
- ८) खादी आणि ग्रामोद्योग आयोगाची स्थापना रोजी झाली
- ९) वैधानिक संस्था असलेला 'खादी आणि ग्रामोद्योग आयोग' ची स्थापना मधील विशेष कायद्याद्वारे करण्यात आली आहे.
- १०) बांगलादेशामधील ग्रामीण बँकेची स्थापना साली झाली.
- ११) सूक्ष्म- वित्ताचे जनक म्हणून हे ओळखले जातात.
- १२) जागतिक बँक साली उदयास आली.

१३)येथे जागतिक बँकेचे मुख्यालय आहे.

१४) डॉ.महमद युनुस यांना संयुक्तरित्या साली नोबेल पुरस्कार प्राप्त झाला आहे.

फ) कंसातील अचूक पर्याय निवडा.

‘अ’	‘ब’
१) सिडबी (SIDBI)	
२)	नाबार्ड (NABARD)
३) खादी आणि ग्रामोद्योग आयोग (KVIC)	
४)	जागतिक बँक (WORLD BANK)
५) ग्रामीण बँक	

(१९५७, १९४४, २ एप्रिल १९९०, ऑक्टोबर १९८३, १२ जुलै १९८२)

ग) एका वाक्यात उत्तरे द्या.

१) सिडबी (SIDBI) म्हणजे काय?

२) नाबार्ड (NABARD) म्हणजे काय?

३) ग्रामीण बँक म्हणजे काय?

४) SHG (स्वयंसहाय्यता गट) म्हणजे काय?

५) जागतिक बँक म्हणजे काय?

६) MSME म्हणजे काय?

७) उद्यमी मित्र म्हणजे काय?

ह) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्द दुरुस्त करून वाक्य पुन्हा लिहा.

१) SIDBI ची स्थापना फक्त दीर्घ मुदतीचे कर्ज MSME ना देण्यासाठी झाली आहे.

२) NABARD ची ओळख उद्योगधंद्यांना अर्थपुरवठा करणारी शिखर संस्था म्हणून आहे.

३) खादी हे भारतामध्ये आत्मनिर्भरतेचे प्रतीक म्हणून स्वातंत्र्योत्तर काळात ओळखले जात होते.

४) स्वयं सहाय्यता गट हे नफ्याच्या तत्त्वावर आधारित असतात

५) जागतिक बँक सर्वोच्च व्याजदराने कर्जपुरवठा करते.

प्र.२ रा संज्ञा किंवा संकल्पना स्पष्ट करा.

१) उद्यमी मित्र

२) खादी ग्रामोद्योग आयोग

३) जागतिक बँक

४) स्वयं सहाय्यता गट

५) तारणविरहीत कर्ज

प्र.३ रा खालील घटना/परिस्थितीचा अभ्यास करून आपले मत लिहा.

- १) लघुउद्योग सुरू करण्यासाठी आनंद याने व्यावसायिक शिक्षण (MBA) घेतले आहे. तो तंत्रज्ञान वापरात पारंगत आहे. त्याच्याकडे अनेक व्यावसायिक कल्पना आहेत. तो धनको/सावकाराच्या शोधात आहे.
 - i) या घटनेत कोण प्रवर्तक किंवा उद्योगपती आहे.
 - ii) आनंदला कोणत्या प्रकारचा उद्योग सुरू करायचा आहे?
 - iii) या उपक्रमासाठी सावकार किंवा गुंतवणूकदार शोधण्याचा कोणताही एक डिजिटल मार्ग सूचवा.

प्र.४ था खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा.

- १) नाबार्डची कोणतीही चार वैशिष्ट्ये सांगा.
- २) KVIC चे कोणतीही चार उद्देश सांगा.
- ३) जागतिक बँकेची कोणतीही चार वैशिष्ट्ये सांगा.
- ४) स्वयं सहाय्यता गटाची कोणतीही दोन वैशिष्ट्ये सांगा.
- ५) SIDBI ची कोणतीही दोन वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

प्र.५ वा खालील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

- १) सिडबी, सूक्ष्म, लघू आणि मध्यम उद्योगांना अर्थसहाय्य करणारी संस्था म्हणून कार्य करते.
- २) सिडबी विविध प्रकारच्या आर्थिक आणि आर्थिकेतर सेवा आपल्या सहायक संस्थाद्वारे पुरविते.
- ३) कृषी अर्थ सहाय्यामध्ये नाबार्ड ला शिखर संस्था म्हणून ओळखले जाते.
- ४) उद्योजकता विकासात KVIC महत्त्वाची भूमिका बजावतो.
- ५) परस्पर विश्वास हा स्वयं सहाय्यता गटाचा आत्मा आहे.
- ६) महिला सबलीकरणात स्वयं सहाय्यता गट अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावते.
- ७) सामाजिक विकासात जागतिक बँक महत्त्वाची भूमिका बजावते.

प्र.६ वा खालील प्रश्न सोडवा.

- १) सिडबीद्वारे उपलब्ध होणारे विविध प्रकारचे अर्थसहाय्य सांगा.
- २) शाश्वत विकासातील सिडबीची भूमिका सांगा
- ३) ग्रामीण उद्योगांना करण्यात येणाऱ्या अर्थसहायातील नाबार्ड ची भूमिका स्पष्ट करा.
- ४) KVIC ची उद्दिष्ट्ये स्पष्ट करा.
- ५) रोजगार निर्मिती मध्ये KVIC ची भूमिका स्पष्ट करा.
- ६) स्वयं सहाय्यता गटाची लोकशाही उभारणी सविस्तर स्पष्ट करा.
- ७) जागातिक बँकेची संघटनात्मक संरचना स्पष्ट करा.

प्र.७ वा खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) सिडबीची वैशिष्ट्ये सविस्तर स्पष्ट करा.
- २) नाबार्डची वैशिष्ट्ये सविस्तर स्पष्ट करा.
- ३) KVIC ची वैशिष्ट्ये सविस्तर स्पष्ट करा.
- ४) स्वयं सहाय्यता गटाची वैशिष्ट्ये सविस्तर स्पष्ट करा.
- ५) जागातिक बँकेची वैशिष्ट्ये सविस्तर स्पष्ट करा.

